

RUM KAYNAKLARINDA OSMANLI TÜRK MÜZİĞİ

RIDVAN AYDINLI

AKLAŞIK bin yıllık bir geçmişini taşıyan Bizans notası, tarihi boyunca geçirdiği reformların

sonuncusunu 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Yunan aydınlanmasının sembol isimlerinden olan ve ‘üç hoca’ namıyla anılan Hrisantos öncülüğündeki Grigorios ve Hurmuzios eliyle yaşamıştır. Üç hocanın hazırladığı “Yeni Metot,” 1814 yılında Patrikhane tarafından onaylandıktan sonra kaynaklar, bu metotla yeniden ele alınmıştır. Bizans müzik tarihinde ilk olarak bu metot sayesinde Patrikhane, kilise müziğinin matbaa marifetiyle basılmasına izin vermiştir. Eş zamanlı bu iki gelişmenin ardından 19. yüzyılda Bizans müziği ve notası ile ilgili çalışmalarda ve kaynaklarda büyük bir artış gözlemlenmiştir. Merkezi İstanbul olan bu gelişmelerle birlikte kilise dışı (ekzoterik) olarak adlandırılan, günümüz Türk Müziği araştırmalarındaki ‘lâdinî/dinî olmayan’ kavramıyla paralel sayılabilecek olan repertuarla ilgili yayınlar da Bizans notasının yeni metoduyla hazırlanmış ve basılmıştır.

Müzikle ilgili yayın faaliyetlerini kilise müziği, kilise dışı müzik ve nazariyat kitapları üzerinden tanımlamak mümkündür. Kilise dışı (ekzoterik) müzik, kavram itibarıyla, elbette büyük bir alanı kapsamaktadır. Rum ahalinin yaşadığı bölgelerin tamamının müziklerinden örnekleri ihtiva edebilen bu kaynaklar, doğal olarak, dinî ve ilmî merkez olan İstanbul’dan daha fazla taşımaktadır. Araştırmalarımızın odak noktasını da bu yayınların doğrudan Osmanlı Türk müziğiyle ilişkili olanları teşkil etmektedir.

19. yüzyıl Bizans notası kaynakları beste, ağır semai, yürük semai, şarkı, gazel, peşrev, saz semaisi ve sair formlardan onlarca örneğin, çoğu zaman, en eski matbu hâllerini barındırmaktadır. Bu meyanda, şifahi karakteri dolayısıyla Avrupa müziklerine kıyasla daha az kaynağa sahip olan Osmanlı-Türk müzik geleneği için önemli bir kaynak olma hüviyeti taşımaktadır. Pek çok araştırmacı tarafından geç 18 ve 19. yüzyılların, Osmanlı-Türk müzik geleneğinin zirvesi olarak kabul

edildiği düşünüldüğünde, 19. yüzyılın neredeyse tamamını kapsayan Bizans notası yayınlarının Osmanlı-Türk müziği araştırmaları ve repertuarı açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu yayınların ekseriyeti, yayın tarihleri itibarıyla, içerdikleri eserlerin bestekârlarının yaşadığı ya da kısa bir süre önce vefat ettiği döneme tekabül etmekte, diğer bir deyişle, eserlerin orijinallerine yaklaşma imkanımız bir hayli artmaktadır.

Osmanlı-Türk müzik geleneğinin ana taşıyıcıları olan güftelerle ilgili çalışmalar için de Bizans nota mecmuaları kıymetli birer kaynaqlardır. İçerdikleri eserlerin güftelerine büyük oranda yer veren Bizans nota mecmuaları, başka kaynaklarda ulaşamadığımız eserleri içermesi itibarıyla Osmanlı Türk müziği araştırmalarına ve repertuarına büyük katkı sağlamaktadır.

Üç hoca öncülüğünde hazırlanan yeni metodun, 1814 yılında Patrikhane tarafından onaylanmasını müteakip 1821 tarihinde *Kilise Müziği Teori ve Uygulamasına Giriş (Eisaqoqi Eis To Theoritikon Ke Praktikon Tis Eklisiastikis Musikis)* adlı kitap neşredilmiştir. Maditoslu (bugünkü Eceabat-Çanakkale bölgesi) Hrisantos imzasını taşıyan bu kitabı, genişletilmiş devamı olan 1832 tarihli *Büyük Müzik Teorisi (Theoritikon Mega Tis Mousikis)* takip eder. Yeni metodun öğretilmesi ve yaygınlaşmasında büyük rolü olan ve basım tarihlerinden önce dolaşıma girdiği görülen bu kitapları, başka nazariyat çalışmaları da takip etmiştir. Yeni metodun kullanıma girmesi ve yaygınlaşmasıyla beraber dinî ve kilise dışı nota mecmualarının basımı hız kazanmıştır. Bu yoğun yayın faaliyetleri, sistemle ilgili güncelleme veya açıklamalara duyulan ihtiyacı da arttırdığından, sisteme eleştiri getiren, daha açıklayıcı olma amacı güden ve hatta sisteme alternatif oluşturmak maksadıyla yazılan nazariyat kitaplarının ve çalışmalarının da benzer şekilde arttığını söyleyebiliriz. Bu nazariyat kitapları hem Bizans müziği hem Osmanlı-Türk müziği nazariyatı ile ilgili önemli bilgi ve ipuçları sağlamaktadır.

Yeni metotla kaleme alınan ve Osmanlı-Türk müziği repertuarını içeren ilk matbu Bizans nota mecmu-

ası 1830’da Galata’da basılan *Kalumeni Efterpi*’dir. Kapağında yeni metoda göre hazırlandığı bilgisine yer verilen kitabın Theodoros Fokaevs ve Stavrakı Vizantiu tarafından hazırlandığı ve hoca Hurmuzios Hartofilakos (arşivci) tarafından özenle kontrol edilip düzeltiltiği bilgisi yer almaktadır. Kilise dışı müziğin güncel ve eski repertuarını havi, Osmanlı ve Avrupalı tarzda Rumca (Rumca) şarkıları içerdiği bilgisi de yine kitapta yer almaktadır. Dede Efendinin Rast-ı Cedid makamındaki “Nâvek-i gamzen ki her dem bağrımı [gönlümü] pür-hûn eder” bestesiyle başlayan koleksiyonda muhtelif makam ve formlarda 90’a yakın Türkçe güfteli eser bulunmaktadır. Bu eserleri müteakip 13 kadar da Rumca güfteli, bir kısmının makam ve usul bilgisi de verilmiş olan, eserler bulunmaktadır. Türkçe güfteli eserlerin hemen hepsinde makam ve usul bilgisi verilmişken, bestekârları veya güfte yazarları ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Yeni metodun ilk kilise dışı yayını sayılabilecek olan bu kitabın Hanende Zaharya tarafından hazırlandığı ile ilgili bilgi bulunsa da bu husus tartışmalıdır ve kitabın herhangi bir yerinde bununla ilgili bir malumat bulunmamaktadır.

Osmanlı-Türk müziği repertuarını içeren bir başka nota mecmuası, 1843 ve 1846 yıllarında basılan *Pandora*’dır. Patrikhane tarafından İstanbul’da basılan bu mecmua, iki bölümden oluşmaktadır. Rumca güfteli (Fanaryot) eserlerden oluşan ilk bölüm 1843 yılında, Osmanlı-Türk müziği eserlerini içeren ikinci bölüm 1846 yılında basılmıştır. *Efterpi*’nin de hazırlayıcısı olan Theodoros Fokaevs tarafından hazırlanan ve yine Hurmuzios Hartofilakos tarafından kontrol edilen bu kitabın, *Efterpi*’nin genişletilmiş hâli olduğu söylenebilir. İlk bölümde 120, ikinci bölümde 100 civarında eseri ihtiva eden *Pandora*, kâr, beste, ağır semai, yürük semai, şarkı gibi formlardan örnekler sunmaktadır.

Pandora’dan kısa bir süre sonra, 1848’de yayımlanan bir başka nota mecmuası *Armonia* adını taşımaktadır. *Yunanca ve Türkçe Şarkılar* başlığını taşıyan kitap S. I. Vlahopulu tarafından hazırlanmış ve yine İstanbul’da basıl-

Bizans notası ile yazılmış bir beste.
Rast makamı, çember usul.
(Nâvek-i gamzen ki her dem
bağrımı pür-hûn eder)

Π Ε Σ Τ Ε

ΜΑΚΑΜ ΡΑΣΤ ΤΖΕΔΙΤ

ΟΥΣΟΥΑ ΤΖΕΜΗΕΡ

Α α α α χ ρ υ ο β ε κ ε ε ε ε ε γ α α α

α μ ρ ζ ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε

ζ ε ε υ κ ε χ ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ρ

δ ε ε ε ε ε π ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε μ ρ

α χ π α γ ρ ε μ ε π ρ ο ο υ ο υ ο υ ο υ ο υ ο υ ο υ ο ρ χ ο υ

ο υ ο υ ο ρ ο υ ο υ ο υ ο υ ο υ ο υ ο ρ ο ρ χ ο υ

ο υ ν ε δ ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ρ ο ρ

mıştır. Kitapta 70'e yakın Rumca ve 15 civarında Türkçe güfteli eser bulunmaktadır. Tamamı Osmanlı-Türk makam ve formlarına ait olan bu eserlerin Rumca güfteli olanları şarkı formunun yanı sıra beste, nakış, ağır semai, yürük semai gibi formlarda da örnekler sunmaktadır. Kitapta eserlerin tasnifi makamlar üzerinden yapılmış, daha sonra o makamdaki Türkçe güfteli eserler ayrı alt başlıklar altında toplanmıştır. Osmanlı-Türk müziği güfte mecmualarında görmeye alışkın olduğumuz semai ve şarkı formlarının diğer formlardan ayrı tasnif edilişi *Armonia*'da da karşımıza çıkmaktadır. Kitabın sonunda "Gazeller" başlığı altında dokuz güfte bulunmaktadır. Dikkat çeken bir başka detay da "Akrostiş" başlığıyla verilmiş Rumca güfteli eserlerin varlığıdır.

Matbu Bizans nota mecmualarının hacim olarak en geniş şüphesiz *Mousikon Apanthisma*'dır (*Mecmua-i Makamat*). İlk kez 1856 yılında basılan *Mousikon Apanthisma*'nın kapağında çeşitli Türk şarkıları ihtiva ettiğini ve Ioannu G. Zografu Geyveli tarafından notaya alındığını (hazırladığını) belirten bir notun yanı sıra Asya müziklerinin ritimleri (usulleri) ile ilgili bilgileri de havi olduğu ibaresi bulunmaktadır. 1856 baskısının kapağında müzikolog hoca Spiridonos Anastasiou tarafından kontrol edildiği belirtilirken 1872 baskısında bu isim kaldırılmış ve müzik hocaları tarafından kontrol edildiği ifadesi eklenmiştir. İki baskısı da İstanbul'da yapılan bu eserin basıldığı matbaaların değiştiği de yine kapaktan edinilebilecek bilgiler arasındadır. İki baskının da Rumca *Mousikon Apanthisma* isminin alternatifi veya ikincil ismi olarak tanımlanabilecek olan *Mecmua-i Makamat* başlığını içermesinin nedeni, kuvvetle muhtemeldir ki, iki baskıda da makam ve usul tarifleri için *Haşim Bey Mecmuası*'na başvurulmuş ve uzunca bir alıntı yapılmış olmasıdır. *Haşim Bey Mecmuası*'nın ilk baskısından yapılan bu alıntı "Sazende-i Hassa Haşim Bey'in mecmua-i latifinden nakl olunmuştur" ibaresiyle verilmektedir. 1872 baskısında, 1856 baskısına göre daha genişçe bir nazariyat bahsi ve önsöz bulunmaktadır. Her iki baskıda da mevzu bahis açıklamalar, Rumca ve Türkçe (Karamanlıca) olarak yer alır.

Aşağıdaki QR karekodu okutarak
bu yazı ile ilgili bir müzik
videosuna ulaşabilirsiniz.

Mousikon Apanthisma'nın baskılarının içerik açısından da farklılıkları söz konusudur. 1856 baskısı tek kitaptır, 1872 baskısı iki bölümden (ikinci bölüm 1873 tarihli) oluşur. Diğer Bizans nota mecmualarında olduğu gibi genel itibarıyla beste, nakış semai, yürük semai, şarkı gibi formlardan müteşekkil olan 1856 baskısında 80 civarında eser bulunurken, 1872 baskısında bu sayı 180'e yaklaşmıştır. Nicelikte görülen bu artış, önceki baskıda görülmeyen peşrev ve saz semaisi gibi enstrümental repertuarın yanı sıra gazel, kâr, ağırlama, asma (bir nevi şarkı), methiye gibi sözlü formları da beraberinde getirmiştir.

Mousikon Apanthisma'nın 1873 tarihli ikinci bölümünde kapaktaki *Mecmua-i Makamat* ibaresinin kalktığını ve Türkçe eserleri muhtevi olduğu ibaresinin yerini Rumca eserlere bıraktığını görüyoruz. Tamamı Rumca olan bu kitaptaki eserler, Bizans müziği makamlarıyla bestelenmiş veya tanımlanmıştır. Birkaçında Osmanlı-Türk müziği makamlarının da parantez içinde belirtildiği görülen bu eserler arasında padişahlara methiye kabilinden Rumca birkaç parça da mevcuttur. Bizans nota mecmualarında, sayıca çok fazla olmamakla birlikte, padişah ve şehzadelere methiyelere zaman zaman rastlayabiliyoruz. *Mousikon Apanthisma*'nın bütün baskı ve bölümlerinde bestekâr isimlerinin büyük oranda verilmiş olması bu mecmuayı öncekilerden ayırmakta ve Osmanlı-Türk müziği ile ilgili çalışmalara başka bir vechesiyle de katkıda bulunabilmektedir.

Çalışmalarda genişletilmiş hâli olan 1872 baskısı esas alınan *Mousikon Apanthisma*'nın ardından bir başka matbu nota mecmuası olan 1859 tarihli *Kallifonos Seirin*'e geçiyoruz. Yine İstanbul'da basılan *Kallifonos Seirin*'in kapağında çeşitli Türk, Avrupa ve Yunan şarkıları içerdiği bilgisi yer alıyor. Bursalı Panagiotou Georgiadou tarafından hazırlanan kitapta muhtelif formlarda 50 civarında Osmanlı-Türk müzik eseri bulunmaktadır. Rumca ve Grekçe başlığı altında Bizans müziği makamlarıyla tanımlanmış 20 civarında eser, Osmanlı-Türk müziği makamlarıyla tanımlanmış dört eser ve bunları müteakip Sultan Abdülmecid'e Hüseyinî Âşîran ve Hicaz makamında iki adet methiye bulunmaktadır.

Girişte bahsettiğimiz yeni metodun 19. yüzyıl boyunca çeşitli revizyonlar geçirmesi, sistemle ilgili birtakım değişiklikler ve tashihlerin ötesine geçtiği bir duruma daha sahne olmuştur. Midillili Yorgo'nun daha sahil olma iddiasıyla Bizans notası üzerine bina ettiği fakat pek rağbet görmeyen bir nota sistemi daha oluşturulmuştur. Midilli notası (Lesvia Grafo) olarak adlandırılan bu nota sistemiyle çeşitli dinî ve kilise dışı nota mecmuaları kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de 1870 yılında Atina'da basılan *Lesvia Sapfo*'dur. Rum, Avrupa ve Türk kilise dışı ezgileri içerdiğini ve Midilli notası ile yazıldığını belirten kapak yazısında, Atinalı Nikolaou D. Vlahaki tarafından hazırlandığı ve Midillili Stavraki A. Anagnostou tarafından onaylandığı belirtilmiştir. Kitapta 25 kadar Türkçe eser bulunmaktadır. Bu eserlerin önemli bir kısmı *Pandora*, *Mousikon Apanthisma* ve *Kallifonos Seirin*'den Midilli notasına aktarılmış olmakla birlikte (nereden alındığı ile ilgili bilgiler eserlerin künyesinde ve fihristte mevcuttur) aralarında mezkur nota mecmualarında yer almayan eserler de vardır. Bizans müziği makamları ve Osmanlı-Türk müziği makam ve usulleri ile tespit edilmiş olan Rumca güfteli eserlerin çoğunlukta olduğu *Lesvia Sapfo*'da Midilli notasının sembollerinin ve Bizans müziği nazariyatının açıklandığı, ayrıca Osmanlı-Türk müziği makamlarının Bizans ve Yunan müziği karşılıklarının verildiği bir liste de mevcuttur. **Z**

KAYNAKÇA

- 1 Murat Bardakçı. *Fener Beyleri'ne Türk Şarkıları*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 1993.
- 2 Cem Behar. *Musikiden Müziğe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- 3 Kiriaku Filoksenus. *Leksikon Tis Elinikis Eklisiastikis Musikis*. İstanbul: Evangelinu Misailidu, 1868.
- 4 Theodorou Paraschou Fokaeos. *I Pandora*. İstanbul: Patrikhane, 1843, 1846.
- 5 Theodorou Paraschou Fokaeos, Stavrakı Vyzantious ve Chourmouziou Chartofylakos. *Kaloumeni Efterpi*. İstanbul: Kasoros, 1830.
- 6 Panagiotou Georgiadou. *Kallifonos Seirin itoi sillogi diaforon asmaton, Tourkikon, Evropaikon kai Ellinikon*. İstanbul: S. Ignatiadou, 1859.
- 7 Kyriakos Kalaitzidis. *Post-Byzantine Music Manuscripts as a Source for Oriental Secular Music (15th to Early 19th Century)*. İstanbul: Orient-Institut, 2012.
- 8 Ioannis Zografos Geyveli. *Mousikon Apanthisma (Mecmua-i Makamat)*. İstanbul: Evangelinos Misailidis'in Anadolu Matbaası, 1859/1972.
- 9 Chrysanthou Madyton. *Eisagogi Eis To Theoritikon Ke Praktikon Tis Eklisiastikis Musikis*. Paris: A. Kastrou, 1821.
- 10 Chrysanthou Madyton. *Theoritikon Mega Tis Mousikis*. Trieste: Michele Weis, 1832.

Midilli notası ile yazılmış bir beste.
Sabâ makamı, Hafif usul.
(*Meclisde âfîtab gibi bir nev-civân gerek*)

- 11 Chrysanthos Madytos. *Great Theory of Music*. çev. Katy Romanou. New York: The Axion Estin Foundation Inc., 2010.
- 12 Chrysanthos Madytos ve Chourmouziou Chartophylax. *Introduction to the New Method of Byzantine Chant: an English Translation of Chourmouziou's Revision of Chrysanthos' Eisagoge*. çev. Konstantinos Terzopoulos. Saint Louis, MO: Psaltic Notes Press, 2012.
- 13 Herkül Millas. "Yunanca'nın Türkçe Harflerle Yazılışı." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 16/27 (1992): 189-197.
- 14 Basilio Psilacos. *Byzantine Ecclesiastical Music*. Sydney, 2010.
- 15 Katy G. Romanou. "Great Theory of Music." Yüksek Lisans Tezi, Indiana University School of Music, 1973.
- 16 Thrassyvoulos Stanitsas. *Vyzantini Sinavlia Vrizellon*. Brussels, 1977.
- 17 Nikolaou D. Vlachaki, Stavrakı A. Anagnostou. *I Lesvia Sapfo itoi asmatologion periechon exoterika asmata, eis yfous Ellinikon, Evropaikon kai Tourkikon*. Atina: Themidos Io. Sklepa, 1870.
- 18 S. I. Vlachopoulou. *Armonia itoi Ellinika kai Tourkika asmata*. İstanbul: Lithografeion E. Kagiol, 1848.
- 19 Tunisa Yeşilçay. "Klasik Türk Müsiki'sinde Zaharya ve Eserleri." Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.